

**Конституційне законодавство
України та міжнародні
стандарти у сфері захисту
прав людини в умовах
воєнного стану**

Наукову записку присвячено дослідженню актуальних проблем забезпечення та захисту прав людини в умовах воєнного стану в Україні крізь призму конституційного законодавства, міжнародних і європейських стандартів у сфері прав людини. Проаналізовано трансформацію конституційно-правового механізму захисту прав людини в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, а також особливості забезпечення балансу між національною безпекою, безпекою людини та конституційно-правовою свободою людини. Особливу увагу приділено концепції безпекового конституціоналізму, проблемам обмеження прав і свобод людини в умовах війни, реалізації права на освіту, захисту прав військовослужбовців, корінних народів, діяльності омбудсманських інституцій та захисту прав людини у сфері місцевого самоврядування. Досліджено відповідність національного законодавства міжнародним та європейським стандартам прав людини.

Наукова записка підготовлена за результатами виконання науково-дослідної роботи «Комплексне наукове дослідження актуальних проблем захисту прав людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні», в рамках Договору з Міністерством освіти і науки України № БФ/С15–2025 від 29 жовтня 2025 р. (номер держ. реєстр. 0125U003558).

Матеріали наукової записки можуть бути використані у науковій, правотворчій та правозастосовній діяльності у сфері захисту прав людини в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

**КОНСТИТУЦІЙНЕ
ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ
ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ
У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Наукова записка

ЮРІНКОН ІНТЕР
Київ–2026

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(протокол № 6 від 28 квітня 2026 року)*

Рецензенти:

Сіренко Василь Федорович, доктор юридичних наук, професор, академік
НАПрН України, член-кореспондент НАН України;

Бисага Юрій Михайлович, доктор юридичних наук, професор, заслужений
юрист України.

**Конституційне законодавство України та міжнародні стандарти у сфері захисту
К68 прав людини в умовах воєнного стану** : наукова записка / за ред. д.ю.н., профе-
сора О. В. Скрипнюка; д.ю.н., професора Н. М. Оніщенко; д.ю.н., професора А. Р. Кру-
сян. Київ : Юрінком Інтер, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН
України, 2026. 192 с.

ISBN 978-617-8799-05-2

Наукову записку присвячено дослідженню актуальних проблем забезпечення та захисту прав людини в умовах воєнного стану в Україні крізь призму конституційно-го законодавства, міжнародних і європейських стандартів у сфері прав людини. Проаналізовано трансформацію конституційно-правового механізму захисту прав людини в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, а також особливості забезпечення балансу між національною безпекою, безпекою людини та конституційно-правовою свободою людини. Особливу увагу приділено концепції безпекового конституціоналізму, проблемам обмеження прав і свобод людини в умовах війни, реалізації права на освіту, захисту прав військовослужбовців, корінних народів, діяльності омбудсманських інституцій та захисту прав людини у сфері місцевого самоврядування. Досліджено відповідність національного законодавства міжнародним та європейським стандартам прав людини.

Наукова записка підготовлена за результатами виконання науково-дослідної роботи «Комплексне наукове дослідження актуальних проблем захисту прав людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні», в рамках Договору з Міністерством освіти і науки України № БФ/С15–2025 від 29 жовтня 2025 р. (номер держ. реєстр. 0125U003558).

Матеріали наукової записки можуть бути використані у науковій, правотворчій та правозастосовній діяльності у сфері захисту прав людини в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України.

УДК 342.7:340.134“364”(477)

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого FSC® та PEFC™

ISBN 978-617-8799-05-2

© Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України, 2026
© Колектив авторів, 2026
© Юрінком Інтер, 2026

Колектив авторів

Олександр СКРИПНЮК, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік НАПрН України (*вступ, розділ 1 — у співавторстві з Анжелікою КРУСЯН*);

Наталія ОНІЩЕНКО, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік НАПрН України (*розділ 2*);

Олександр БАТАНОВ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (*розділ 8*);

Анжеліка КРУСЯН, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (*розділ 1 — у співавторстві з Олександром СКРИПНЮКОМ*);

Олег МАРЦЕЛЯК, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (*розділ 6*);

Людмила ФАЛАЛЄЄВА, доктор юридичних наук, професор (*розділ 3 — у співавторстві з Сергієм ПТУХОЮ*);

Віра ЯВІР, доктор політичних наук, старший дослідник (*розділ 9*);

Наталія ОМЕЛЬЧЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент (*розділ 5*);

Яна ПАВКО, кандидат юридичних наук (*розділ 10*);

Максим СУРЖИНСЬКИЙ, кандидат юридичних наук (*розділ 4*);

Сергій ПТУХА, кандидат юридичних наук (*розділ 3 — у співавторстві з Людмилою ФАЛАЛЄЄВОЮ*);

Валерія ХОДОШ (*розділ 7*).

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Безпековий конституціоналізм та трансформація конституційно-правового механізму захисту прав людини в умовах війни в Україні	7
Розділ 2. Право на освіту: контекст його реалізації	26
Розділ 3. Стандарти Європейського Союзу в сфері захисту основоположних прав та їхній концептуальний вплив на конституційне законодавство України.....	35
Розділ 4. Переосмислення міжнародних стандартів і стандартів ЄС у сфері захисту прав людини в Україні в умовах війни.....	56
Розділ 5. Інституційна ефективність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у забезпеченні конституційної узгодженості з міжнародними та європейськими стандартами прав людини в умовах воєнного стану	77
Розділ 6. Місце військового омбудсмана в конституційно-правовому механізмі забезпечення прав військовослужбовців в Україні.....	90
Розділ 7. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини у цифровому середовищі в умовах воєнного стану.....	118
Розділ 8. Концептуальні проблеми реалізації та захисту прав людини у сфері місцевого самоврядування	131
Розділ 9. Законодавство України про захист прав корінних народів: особливості напрацювання, відповідність міжнародним стандартам та виклики в умовах воєнного стану	150
Розділ 10. Обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина в умовах російсько-української війни: відповідність міжнародним стандартам.....	177

ВСТУП

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України стала безпрецедентним викликом для системи захисту прав та свобод людини і громадянина та забезпечення балансу між національною безпекою, безпекою людини та її конституційно-правовою свободою. Умови воєнного стану обумовили необхідність трансформації механізмів реалізації та гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, переосмислення ролі державних інституцій у сфері правозахисної діяльності, а також адаптації конституційного національного законодавства до міжнародних і європейських стандартів у сфері прав людини.

Водночас сучасна війна продемонструвала, що ефективність конституційно-правового механізму захисту прав людини є одним із ключових критеріїв стійкості демократичної, правової держави та її здатності забезпечувати верховенство права та конституційно-правову свободу людини — мету сучасного конституціоналізму навіть в умовах екстраординарних загроз.

Конституція України, міжнародні договори у сфері прав людини, практика Європейського суду з прав людини, стандарти Ради Європи, Організації Об'єднаних Націй та Європейського Союзу формують нормативно-правову основу, яка визначає критерії обмеження прав людини в умовах воєнного стану, принципи пропорційності таких обмежень, а також позитивні обов'язки держави щодо забезпечення безпеки людини. Саме тому особливої актуальності набувають питання відповідності конституційного законодавства України міжнародним стандартам у сфері прав людини, удосконалення правозахисних інститутів, зміцнення гарантій прав окремих вразливих груп населення, а також формування сучасної доктрини безпекового конституціоналізму.

Наукова записка «Конституційне законодавство України та міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини в умовах воєнного стану» присвячена дослідженню актуальних проблем забезпечення та захисту прав людини в умовах воєнного стану в Україні крізь призму конституційного законодавства,

міжнародних і європейських стандартів у сфері прав людини. Проаналізовано трансформацію конституційно-правового механізму захисту прав людини в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Особливу увагу приділено концепції безпекового конституціоналізму, проблемам обмеження прав і свобод в умовах війни, реалізації права на освіту, захисту прав військовослужбовців, корінних народів, діяльності омбудсманських інституцій та захисту прав людини у сфері місцевого самоврядування.

Окрему увагу приділено проблематиці співвідношення конституційного національного законодавства із міжнародними та зокрема європейськими стандартами у сфері захисту та забезпечення прав людини і громадянина.

Матеріали наукової записки можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях, правотворчій діяльності, удосконаленні законодавства України, а також у практиці органів державної влади та місцевого самоврядування, діяльність яких пов'язана із забезпеченням і захистом прав людини в умовах воєнного стану.

Розділ 1.

Безпековий конституціоналізм та трансформація конституційно- правового механізму захисту прав людини в умовах війни в Україні

Конституціоналізм належить до тих науково-практичних парадигм, в яких людина посідає центральне місце, а забезпечення та захист її конституційно-правової свободи визначають як зміст, так і динаміку розвитку всієї системи конституціоналізму. Людиноцентризм у цьому контексті виступає не лише аксіологічним ядром, але й універсальним критерієм оцінки ефективності функціонування цієї системи.

В умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України відбувається глибинна, але водночас еволюційна трансформація українського конституціоналізму, яка не руйнує його сутнісних засад, а актуалізує їх та надає нових змістовних вимірів. Така трансформація зумовлена екстраординарними умовами воєнного стану і супроводжується переосмисленням класичного співвідношення свободи і безпеки людини як базових конституційних цінностей.

Сучасний український конституціоналізм зберігає свою демократично-правову природу, що ґрунтується на органічному поєднанні принципів демократії, верховенства права та пріоритету прав і свобод людини. Незмінність цих конституційних констант навіть в умовах війни свідчить про інституційну стійкість національної моделі конституціоналізму. Водночас війна виступає каталізатором модифікації його нормативних, функціональних та ідеологічних характеристик.

Насамперед, відбувається трансформація нормативної основи конституціоналізму без зміни тексту Конституції України, що

прямо впливає з припису частини другої статті 157 Конституції України. Це обумовлює інтенсивний розвиток поточного законодавства та формування спеціального законодавства воєнного часу, спрямованого на конкретизацію конституційних приписів в умовах надзвичайних загроз.

Крім того, зазнає змін функціональний механізм конституціоналізму, що проявляється у перерозподілі повноважень між органами публічної влади, посиленні ролі виконавчої влади та сектору безпеки і оборони. Водночас такі трансформації мають здійснюватися в межах конституційно визначених принципів і підлягати ефективному правовому контролю як необхідній гарантії недопущення концентрації влади.

Істотної еволюції зазнає й ідеологічна складова конституціоналізму. Війна зумовлює піднесення національної ідеї, зміцнення національної ідентичності та формування феномену національної стійкості, що безпосередньо впливає на конституційну правосвідомість суспільства. У цьому вимірі конституціоналізм набуває не лише правового, але й ціннісно-ідентифікаційного змісту.

Воєнний стан формує нові виклики для конституційно-правового статусу людини і громадянина та механізмів забезпечення конституційно-правової свободи людини як мети функціонування системи конституціоналізму¹.

Таким чином, в умовах війни український конституціоналізм зазнає не деструкції, а складної адаптаційної трансформації, що поєднує стабільність базових принципів із динамікою інституційно-функціональних змін. Війна у цьому контексті виступає не лише викликом, але й фактором еволюції, який посилює аксіологічний, безпековий і націєтворчий потенціал українського конституціоналізму, спрямований на захист конституційних цінностей

¹ Більш докладно про особливості функціонування системи українського конституціоналізму в умовах воєнного стану див.: Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління: електронне наукове видання* : збірник. 2022. № 3 (21) червень. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. С. 12–22 ; Крусян А. Р. Український конституціоналізм в умовах війни: до постановки основних науково-практичних проблем та повоєнних тенденцій. *Український часопис конституційного права*. 2023. № 3 (28). С. 16–28.

і забезпечення конституційно-правової свободи людини як його кінцевої мети.

Водночас сучасна війна виявила обмеженість класичного підходу до розуміння конституціоналізму переважно як системи, спрямованої на забезпечення пріоритету прав людини та їх захищеність від втручання держави. Сучасна російсько-українська війна наочно продемонструвала, що загроза правам людини виникає не лише внаслідок надмірної активності державної влади, а й через недостатню її спроможність забезпечити безпеку людини. Це обумовлює необхідність переосмислення функціональних пріоритетів держави в контексті парадигми сучасного українського конституціоналізму.

У таких умовах держава змушена одночасно реалізовувати дві взаємопов'язані функції: гарантувати та захищати права і свободи людини (ч. 2 ст. 3 Конституції України) і водночас допускати їх обмеження з метою забезпечення національної безпеки (ч. 2 ст. 64 Конституції України). Це формує складну модель балансування між конституційно-правовою свободою людини та її безпекою як рівнозначними конституційними цінностями.

Відповідно до авторської доктрини (авт.: Крусян А. Р.), конституційно-правова свобода людини — це юридичний (конституційно-правовий) і фактичний стан людини в суспільстві та державі, відповідно до якого людина є фізично, економічно, політично, духовно незалежною (вільною) від будь-яких неправових (неконституційних) обмежень та втручань у всі сфери індивідуальної свободи з боку публічно-владних та інших соціальних суб'єктів². Такий підхід узгоджується з аксіологією сучасного конституціоналізму, в основі якої лежить принцип пріоритету прав і свобод людини, що кореспондує положенням статті 3 Конституції України, а також європейським стандартам та положенням, сформованим у практиці Європейського суду з прав людини. Відтак свобода постає не лише як формально-юридична категорія,

² Більш докладно див.: Крусян А. Р. Конституційно-правова свобода людини як мета сучасного українського конституціоналізму: науково-доктринальний аналіз у контексті синергії з цінностями ЄС. *Право України*. 2025. № 3. С. 82–96.

а як інтегральний показник рівня демократичності держави та ефективності її інституцій.

Водночас конституційно-правова свобода не має абсолютного характеру. У межах доктрини верховенства права визнається допустимість її обмеження, зокрема в умовах надзвичайних чи воєнних станів, що прямо передбачено ст. 64 Конституції України та відповідає положенням Європейської конвенції з прав людини (ст. 15). Проте такі обмеження можуть вважатися легітимними лише за умови суворого дотримання комплексу конституційних критеріїв, що ґрунтуються на принципах пропорційності як домірності втручання поставленій меті, тимчасовості та недопущенні порушення сутнісного змісту основоположних прав. У цьому контексті принцип пропорційності виконує роль ключового інструменту запобігання надмірному втручанню держави у сферу свободи людини.

У сучасному конституціоналізмі безпека людини еволюціонувала від функціонального завдання держави до самостійної конституційної цінності, яка визначає зміст і спрямованість публічної влади. В умовах повномасштабної збройної агресії проти України безпека набула екзистенційного характеру, оскільки її відсутність фактично нівелює можливість реалізації будь-яких прав і свобод людини. Це обумовлює переосмислення класичної ліберальної парадигми конституціоналізму, в якій безпека розглядалася переважно як інструмент гарантування свободи. Натомість утверджується підхід, за яким безпека і свобода людини є взаємопов'язаними та взаємозалежними конституційними благами: безпека виступає передумовою реальності свободи, а свобода — критерієм легітимності безпекової політики держави.

Разом із тим, їх співвідношення не є статичним і потребує постійного балансування, особливо в умовах воєнного стану.

У цьому контексті доктрина безпекового конституціоналізму формує концептуальну модель інтеграції свободи і безпеки людини в єдину систему конституційних цінностей. Вона виходить із подвійної природи обов'язків держави: негативного — утримуватися від необґрунтованого втручання у сферу прав людини, і позитивного — активно забезпечувати їх захист, у тому числі шляхом превенції загроз. Практика Європейського суду з прав

людини неодноразово підкреслює наявність у держави позитивних зобов'язань щодо захисту життя та безпеки особи навіть в умовах конфліктів. Досвід війни в Україні засвідчив, що ефективність цієї доктрини залежить від дотримання принципів превентивності, стійкості (*resilience*), відповідальності держави та пріоритету «людини, її життя і здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки» (ч. 1 ст. 3 Конституції України) як базових конституційних цінностей.

Отже, формується нова наукова парадигма — безпековий конституціоналізм, у межах якої безпека і свобода не протиставляються, а взаємно підсилюють одна одну. Такий підхід забезпечує адаптивність конституційного порядку до екстремальних викликів, зберігаючи при цьому його ціннісне ядро та орієнтацію на людину як найвищу соціальну цінність.

З урахуванням наведеного, а також ґрунтуючись на теорії та праксеології сучасного українського конституціоналізму, безпековий конституціоналізм доцільно визначити як інтегративну доктрину і практику конституційної організації держави та суспільства, спрямовану на забезпечення стійкості держави, захист її суверенітету і територіальної цілісності, а також гарантування прав і свобод людини в умовах реальних і потенційних загроз. Його сутність полягає в інституціоналізації безпекової функції держави в системі конституційних цінностей за умови неухильного дотримання принципів верховенства права, конституційного демократизму, пріоритету прав людини перед іншими цінностями та обмеження (самообмеження) публічної влади на користь прав і свобод людини та громадянського суспільства.

Отже, безпековий конституціоналізм постає як нова стадія розвитку українського конституціоналізму, у межах якої органічно поєднуються людиноцентризм і відповідальність держави за забезпечення безпеки людини. Така парадигма не лише відповідає сучасним викликам, але й узгоджується з європейськими правовими стандартами, формуючи цілісну теоретико-прикладну основу розвитку українського конституціоналізму в умовах війни.

У цьому аспекті важливим є визначення нового механізму забезпечення та захисту прав людини. Адже повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України постала не

лише як воєнне протистояння, а як комплексний правовий виклик, що системно трансформує підходи до забезпечення та захисту прав і свобод людини. У контексті наведеної парадигми безпекового конституціоналізму ця агресія виявила обмеженість традиційного розуміння прав людини як виключно сфери невтручання держави. Сучасна війна переконливо продемонструвала, що загрози правам людини виникають не лише внаслідок прямого насильства, але й через руйнування матеріальних і соціальних передумов їх реалізації — житла, систем охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, критичної інфраструктури.

Практика останніх років засвідчує системний і масштабний характер таких порушень, які набувають ознак грубих і масових порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини. Йдеться про вбивства цивільного населення, катування, насильницькі зникнення, примусові депортації, цілеспрямоване знищення об'єктів цивільної інфраструктури, а також істотні обмеження доступу до базових соціальних прав. Така багатовимірність порушень формує нову правову реальність, у якій захист та забезпечення прав і свобод людини постають як комплексна система взаємопов'язаних гарантій, реалізація яких залежить від здатності держави забезпечити належний рівень безпеки людини.

У цьому контексті безпековий конституціоналізм набуває не декларативного, а функціонально визначального значення, оскільки саме він дозволяє інтегрувати обов'язок держави щодо забезпечення безпеки у зміст конституційних гарантій забезпечення та захисту прав людини. Відповідно, постає необхідність переосмислення конституційної ролі держави: від «нічного сторожа» до активного суб'єкта, відповідального за превенцію загроз, управління ризиками та відновлення порушених прав.

Досвід війни в Україні свідчить, що класична модель конституційного захисту прав людини, сформована для умов мирного часу, потребує суттєвої адаптації до умов екзистенційних загроз. Йдеться не про відмову від її базових принципів, а про їх функціональне переосмислення та розширення, зокрема через включення безпекового компоненту як необхідної передумови реалізації прав людини.

Перейти на сайт →